

Тема 7. Основи кримінального права України.

(2 год.)

План

1. Кримінальне право України, його предмет, завдання та функції.
2. Кримінальна відповідальність та її підстави.
3. Поняття злочину, його ознаки та склад. Співучасть у злочині.
4. Обставини, що виключають злочинність діяння. Звільнення від кримінальної відповідальності.
5. Покарання та його види.

1. Кримінальне право як галузь права – це система кримінальноправових норм, закріплених у КК, що регулюють суспільні відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням злочину. Його основним джерелом права є Кримінальний кодекс, який складається із статей, об'єднаних в розділи та частини. Завданням кримінального права є: охорона суспільних відносин та регулювання суспільних відносин. До завдань КК відноситься правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку, громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Функції кримінального права поділяють на юридичні та загально-соціальні. Юридичними функціями кримінального права є: охоронна, регулятивна, запобіжна.

Загально-соціальні функції кримінального права: інформаційно-пізнавальна - інформування осіб про кримінальноправове регулювання суспільних відносин, про їхні права та обов'язки в кримінально-правових відносинах; оцінно-орієнтувальна - визначення критеріїв для правомірної та протиправної поведінки, що врегульовується КК; ідеологічно-виховна - виховання осіб у дусі дотримання закону про кримінальну відповідальність та поваги до нього; культурно-історична - відбиття культурних та історичних традицій, духовних цінностей народу, дотримання спадкоємності в

кримінальному праві; комунікативно-компромісна - встановлення зв'язків та досягнення компромісу між учасниками кримінально-правових відносин.

Кримінальне право складається з двох частин – Загальної та Особливої. Загальна частина кримінального права визначає його поняття, предмет, завдання, систему, містить положення про кримінальну відповідальність; злочин, його види, стадії вчинення; співучасть у злочині тощо.

Особлива частина кримінального права визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, встановлює вид та міру покарання за їх вчинення, розкриває зміст деяких категорій КК, а також передбачає спеціальні підстави виключення кримінальної відповідальності та звільнення від неї.

Законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

2. Кримінальна відповідальність - це передбачені законом про кримінальну відповідальність обмеження прав і свобод особи, яка вчинила злочин, що полягають в її офіційному осуді, можливому покаранні та визнанні судимою.

Ознаками кримінальної відповідальності є: - різновид юридичної відповідальності (існує поряд з іншими її видами, зокрема адміністративною, цивільною тощо); - застосовується до особи, яка вчинила злочин; - характеризується несприятливими наслідками (засудження (осуд), покарання, судимість, випробування); - полягає в обмеженні прав і свобод особи.

Види кримінальної відповідальності: - позитивна (усвідомлення необхідності дотримання кримінальноправових заборон; обов'язок особи не вчиняти злочини); - негативна (ретроспективна) (обов'язок особи піддатися кримінально-правовим обмеженням, що становлять зміст кримінальної відповідальності); - реальна - втілена в обвинувальному вирокі суду відповідальність особи за вчинений нею злочин; - потенційна (загроза покаранням, яка міститься у КК та яка може бути реалізована у майбутньому щодо кожного, хто скоїть злочин¹).

Стадії кримінальної відповідальності - це певні етапи у розвитку кримінальної відповідальності, які мають свої особливості. Ними є: 1) виникнення кримінальної відповідальності (відбувається з моменту набрання чинності відповідним законом про кримінальну відповідальність і, за загальним правилом, досягненням особою віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, за умови осудності цієї особи); 2) притягнення до кримінальної відповідальності (відбувається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, у зв'язку з чим особа набуває кримінального процесуального статусу підозрюваного, а в подальшому - обвинуваченого, підсудного); 3) настання (реалізація) кримінальної відповідальності (має місце з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду та пов'язане з особою засудженого); 4) припинення кримінальної відповідальності (залежить від форми її реалізації стосовно конкретної особи; наслідком припинення кримінальної відповідальності є визнання особи такою, що не має судимості).

Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений КК. Це основа, на якій базується кримінальна відповідальність. Види підстав кримінальної відповідальності: - фактична (матеріальна) – вчинення злочину; - правова (юридична) – склад злочину, передбачений Особливою частиною КК; передбачуваність суспільно небезпечного діяння КК; – формальна (процесуальна) – обвинувальний вирок суду, що набрав законної сили.

3. Злочин – це передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Ознаки злочину: 1) це діяння; 2) вчиняється суб'єктом злочину; 3) винність; 4) суспільна небезпечність; 5) протиправність (відповідне діяння передбачене чинним КК); 6) караність. Діяння - вольова усвідомлена поведінка (вчинок) особи, безпосередньо спрямована на спричинення певних негативних наслідків. Діяння охоплює два види поведінки особи: дію – активну поведінку особи (здійснення чого-небудь, сукупність вчинків особи); бездіяльність – пасивну поведінку особи, що полягає у невчиненні нею конкретної дії чи дій, які вона повинна була і могла вчинити в даних конкретних умовах.

Вчинення діяння суб'єктом злочину означає вчинення його фізичною осудною особою у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність. На підставі цього не визнаються злочином випадки: 1) вчинення такого діяння юридичною особою; 2) вчинення його неосудною особою; 3) вчинення його особою, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність; 4) дії тварин.

Винність – означає вчинення діяння за наявності вини, тобто умисно або необережно.

Суспільна небезпека – здатність діяння завдавати шкоду суспільству. Форми суспільної небезпеки: – спричинення шкоди об'єктам кримінально-правової охорони; – створення загрози заподіяння такої шкоди. Суспільною небезпекою (ступенем суспільної небезпеки) злочин відрізняється від інших правопорушень, зокрема адміністративних проступків.

Протиправність полягає в тому, що злочином визнається лише діяння, передбачене КК. Перелік протиправних діянь, що визнаються злочином, є вичерпним. Караність означає, що за вчинення кожного злочину в санкціях статей Особливої частини КК передбачено вид та розмір покарання. Караність – це можливість (загроза) застосування покарання за вчинення злочину. Тобто особі може бути призначене покарання або ж вона може бути звільнена від кримінальної відповідальності, покарання чи його відбування.

Серед ознак злочину в окремих випадках виділяють аморальність – невідповідність вчиненого нормам моралі (уявленню про добро і зло). Відповідність злочину нормам моралі суд може врахувати при призначенні винному покарання.

Склад злочину - сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як злочин. Тільки сукупність вказаних у законі ознак, суттєвих для визначення суспільної небезпеки та характеру певного виду злочину, утворює склад злочину, факт установлення якого і є підставою для кримінальної відповідальності та кваліфікації злочину за певною статтею КК.

Склад злочину утворюють чотири елементи: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Об'єкт злочину – це охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди або створюючи загрозу завдання такої шкоди.

Під об'єктом злочину в кримінальному праві розуміють: – суспільні відносини; – права особи; – норми права; – матеріальні, нематеріальні чи суспільні цінності; – життєві та суспільні інтереси; – соціальні блага тощо.

Об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв злочину.

Об'єктивна сторона визначає: – у чому полягає злочин; – яким чином він скоюється та які наслідки спричиняє; – за яких умов місця, часу, обстановки тощо він відбувається; – за допомогою яких засобів і знарядь вчинюється.

Структуру об'єктивної сторони складу злочину утворюють: – суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність); – суспільно небезпечний наслідок; – причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком; – спосіб, місце, час, обстановка, знаряддя й засоби вчинення злочину.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину є суспільно небезпечне діяння, інші ознаки – факультативні.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність. Обов'язкові ознаки суб'єкта злочину: 1) належність до фізичних осіб; 2) осудність; 3) досягнення особою віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Види суб'єктів злочину: 1) загальний – фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність; 2) спеціальний – фізична осудна особа, що вчинила злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

За загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. За окремі злочини - з 14 років (умисне вбивство; посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави; – умисне тяжке тілесне ушкодження; – умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження; – диверсію; – бандитизм; – терористичний акт; – захоплення заручників; – зґвалтування; – насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом; – крадіжку; – грабіж; – розбій; – вимагання; – умисне знищення або пошкодження майна; – пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів; – угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна; – незаконне заволодіння транспортним засобом; – хуліганство.

Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304, ч. 2 ст. 317, ст. 323, 324 КК) настає з 18 років; – суб'єктом злочинів проти правосуддя, що вчинюються, наприклад, судьями (ст. 375 КК), може бути лише особа, яка досягла 25-річного віку.

Обов'язковою ознакою суб'єкта злочину є осудність, тобто його здатність під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Водночас у певних випадках особа визнається обмежено осудною або неосудною. Кримінальній відповідальності підлягають як осудні, так і обмежено осудні особи. Водночас неосудні особи не підлягають кримінальній відповідальності.

Суб'єктивна сторона складу злочину - психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості й волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків.

Ознаки суб'єктивної сторони складу злочину: – вина (обов'язкова ознака); – мотив (факультативна ознака); – мета (факультативна ознака); – емоційний стан (факультативна ознака).

Вина - психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Форми вини: 1) умисна; 2) необережна; 3) змішана (подвійна, складна).

Умисел поділяється на прямий (особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання) і непрямий (особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання).

Необережність виступає в формі злочинної самовпевненості (особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення) та злочинної недбалості (особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити).

Стадії вчинення злочину – це етапи підготовки і вчинення умисного злочину від моменту задуму до моменту реалізації злочинного наміру. Розрізняють три стадії вчинення злочину: 1) готування до злочину; 2) замах на злочин; 3) закінчений злочин.

Готування і замах називають незакінченим злочином.

Злочинна діяльність не завжди проходить всі три стадії. Намір на вчинення злочину часто реалізується безпосередньо у закінченому злочині. Необхідність визначення стадій вчинення злочину виникає лише тоді, коли особа не повністю реалізувала злочинний намір і злочин не доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі.

Співучасть у вчиненні злочину – це форма спільної злочинної діяльності, яка здебільшого має вищий ступінь суспільної небезпеки порівняно з учиненням аналогічного злочину одноособово.

Співучасники – це особи, наділені ознаками суб'єкта, які об'єдналися для спільного вчинення умисного злочину. Співучасник – суб'єкт злочину, що умисно приймає участь у вчиненні умисного злочину разом з іншими особами (особою).

Види співучасників: виконавець (співвиконавець); організатор; підбурювач; пособник.

4. Обставини, що виключають злочинність діяння це зовнішньо схожі зі злочинами діяння, пов'язані з заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам, кримінальна відповідальність за які виключається.

Такі обставини перераховані у КК, зокрема: 1. За місцем у системі КК: 1) необхідна оборона; – уявна оборона(це дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання); – затримання особи, що вчинила злочин; – крайня необхідність; – фізичний або психічний примус; – виконання наказу або розпорядження; – діяння, пов'язане з ризиком (діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, але не є злочином, якщо воно було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети); – виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Крім обставин, що виключають злочинність діяння, передбачених КК, у теорії кримінального права виділяють: – згоду потерпілого на заподіяння йому шкоди; – реалізацію свого права, зокрема на знищення власного майна, заподіяння шкоди своєму здоров'ю; – виконання службових і професійних обов'язків (ампутуючи ногу, хірург вчиняє дії, які нагадують заподіяння тілесного ушкодження); – зміну закону; – малозначність діяння; – добровільну відмову від злочину; – непереборну силу.

Звільнення від кримінальної відповідальності полягає у здійсненні судом від імені держави відмови від офіційного осуду, призначення покарання та визнання судимою особи, яка вчинила злочин, у випадках та в порядку передбаченому законом.

У випадку звільнення від кримінальної відповідальності не постановляється обвинувальний вирок, проте це не свідчить про виправдання особи чи визнання її невинною у вчиненні злочину.

Підстави звільнення від кримінальної відповідальності передбачені Загальною та Особливою частиною КК. У Загальній частині КК передбачено, зокрема, такі види звільнення особи від кримінальної відповідальності: – у зв'язку з дійовим каяттям (вчинення вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, передбачає щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди); – у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (вчинення вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, передбачає примирення з потерпілим, відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди); – з передачею особи на поруки (вчинення вперше злочину невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, передбачає щире каяття, передача на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням, протягом року з дня передачі особи на поруки вона виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку, у разі порушення умов передачі на поруки особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин); – у зв'язку зі зміною обстановки (вчинення вперше злочину невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, передбачає на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною); – у зв'язку із закінченням строків давності (вчинення злочину невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкого та особливо тяжкого, передбачає, що з дня вчинення злочину і до дня набрання вирокон законної сили минули встановлені строки); – неповнолітньої особи із застосуванням примусових заходів виховного характеру; – неповнолітньої особи у зв'язку із закінченням строків давності.

У ряді норм Особливої частини КК передбачено спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності.

Розрізняють умовні (до звільненої особи висуваються певні вимоги після звільнення), безумовні (остаточні), обов'язкові (суд зобов'язаний звільнити) та факультативні (суд може звільнити) види звільнення від кримінальної відповідальності.

5. Покарання – це захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Мета покарання: 1) кара (відплата за вчинений злочин); 2) виправлення засуджених; 3) запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (загальна та спеціальна превенція).

Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. В основі побудови системи покарань покладена їх суворість. Усі види покарання у КК розташовані від менш суворого до більш суворого. Найменш тяжким є штраф, а найбільш тяжким – довічне позбавлення волі.

Усього в КК передбачено 12 видів покарань.

Класифікація покарань: 1. За юридичною значущістю:

– такі, що можуть застосовуватися лише як основні (громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі);

– такі, що можуть застосовуватися лише як додаткові (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; конфіскація майна);

– такі, що можуть застосовуватися як основні і як додаткові (штраф; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю).

Суд призначає покарання: у межах, установлених у санкції статті Особливої частини КК; відповідно до положень Загальної частини КК; враховуючи: – ступінь тяжкості вчиненого злочину; – особу винного; – обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів.

Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів.

Обставини, які пом'якшують покарання:

1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;

2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину;

3) вчинення злочину неповнолітнім;

4) вчинення злочину жінкою в стані вагітності;

5) вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;

6) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;

7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого;

8) вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності;

9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених КК.

Обставини, які обтяжують покарання:

1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;

2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою;

3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату;

4) вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;

5) тяжкі наслідки, завдані злочином;

6) вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані;

7) вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;

8) вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;

9) вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;

10) вчинення злочину з особливою жорстокістю;

11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;

12) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;

13) вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.